

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БОРИСОВ Є. Є.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 341.223:321.244

ВІДСТУП ДЕРЖАВ ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРАВІ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

У статті здійснено аналіз норм права міжнародних договорів стосовно договірних зобов'язань держав, виконання зобов'язань та відступу від такого виконання. Узагальнено нормативну базу з питань відступу від зобов'язань, доведені спільні підходи щодо цих питань.

Ключові слова: відступ від зобов'язання, зобов'язання, міжнародне право, міжнародний договір, право міжнародних договорів.

В статье проведен анализ норм права международных договоров касательно договорных обязательств государств, исполнения обязательств и отступления от такого исполнения. Обобщена нормативная база по вопросам отступления от обязательств, доказана общность подходов по указанным вопросам.

Ключевые слова: международное право, международный договор, обязательства, отступление от обязательства, право международных договоров.

The article analyzes the evolution of international law of treaties' norms on the states' treaty obligations, on their execution and on derogation from such execution. Author accumulates the normative database about aspects of derogation such legal obligations; he shows the common approaches on these issues.

Key words: obligation, derogation, International Law, international treaty, International Law of Treaties.

Вступ. Еволюція вітчизняного науко-правового простору зумовлює актуальність правового аналізу питань відступу держави від власних зобов'язань у сфері прав людини та гуманітарних відносин. Необхідність удосконалення законодавства у сфері захисту прав людини з урахуванням практичних питань, що виникли в особливий період за умов зовнішньої агресії надає особливе значення аспектам правового обґрунтування відступу держави від вищевказаних міжнародних зобов'язань.

Відповідна проблематика досі є малодослідженою у сучасній доктрині міжнародного права, при чому не лише у вітчизняній. Варто вказати на окремі дослідження М. К. Абдуллаєва, К. Є. Грецової, М. Л. Ентіна, Л. І. Звягінцевої, Ю. М. Малєєва, Н. С. Нікітенко, О. В. Осинської, Н. С. Сімонової, А. Є. Стрекалова, А. Р. Султанова, Е. В. Тітко, І. Д. Ягофарової щодо практичних аспектів відступу від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, в яких не проводився аналіз норм права міжнародних договорів.

Постановка завдання. Метою цієї статті є системне визначення змісту нормативного регулювання відступу від договірних зобов'язань держав у системі права міжнародних договорів. Розв'язання цієї мети має ґрунтуватися на аналізі ключових міжнародних договірних актів, що є основою сьогоденного права міжнародних договорів, на визначенні співвіднесення їх норм із договірною практикою та висвітлення особливостей застосування таких

норм між державами, окремі з яких не є учасниками відповідних угод права міжнародних договорів.

Результати дослідження. Сьогоднішня система права міжнародних договорів сформувалася після Другої світової війни у межах відповідного світового правопорядку, що ґрунтується на нормах Статуту ООН від 26 червня 1945 р. Адже, за ст. 103 Статуту у випадку, коли зобов'язання держав-членів ООН за Статутом виявляються у суперечності з їх зобов'язаннями за будь-якою іншою міжнародною угодою, переважну силу мають зобов'язання за Статутом ООН. У цій ситуації варто вказати, що встановлюючи високі стандарти справедливості та фіксуючи низку принципів міжнародного права, які стали для держав нормами *sui generis*, Статут ООН у ст. 107 констатував, що жодна з його норм не може «позбавити сили чи усунути» (англ. «invalidate or preclude») дії стосовно будь-якої держави, яка протягом Другої світової війни була ворогом будь-якого з підписантів цього Статуту, вчинені чи санкціоновані у результаті цієї війни урядом, що ніс відповідальність за такі дії [1]. Тим самим, на рівні Статуту ООН державам-членам дозволялося робити відступи від власних статутних зобов'язань, зокрема й у сфері прав та інтересів індивідів, якщо такі відступи були прямим наслідком Другої світової війни.

Варто вказати на загальні стандарти дії міжнародних договорів, закріплені у Віденській конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. Українська РСР приєдналася до цієї угоди разом з СРСР [8], із низкою застережень (що прямо не пов'язані з питаннями відступу від договірних зобов'язань) та із заявою про те, що Українська РСР «зберігає за собою право вживати будь-яких заходів з охорони своїх інтересів у разі недодержання іншими державами положень Віденської конвенції» [9]. Варто вказати, що положення Віденської конвенції 1969 р. є обов'язковими лише стосовно міждержавних договорів, що були укладені державами-учасниками після набрання конвенцією 1969 р. чинності щодо цих держав.

Відповідно для України ця конвенція охоплює усі міжнародні договори України, схвалені під егідою Ради Європи, зокрема Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) від 4 листопада 1950 р. та протоколи до неї [5]. Дещо іншою є ситуація з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (далі – МПГПП) та Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [7], до яких Українська РСР приєдналася указом Президії Верховної Ради № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. [11], тобто до приєднання до Віденської конвенції 1969 р. Водночас Україна приєдналася до Факультативного протоколу до МПГПП від 16 грудня 1966 р. [12] постановою Верховної Ради Української РСР від 25 грудня 1990 р. № 582-XII [10], отже для України Віденська конвенція 1969 р. охоплює зобов'язання за Факультативним протоколом. Також варто вказати, що положення Віденської конвенції 1969 р. фактично відтворені у Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 р., яка досі не набрала чинності, маючи 32 ратифікації держав з 35 необхідних [4].

Варто вказати на те, що Віденська конвенція 1969 р. набрала чинності для тогочасних держав-членів 27 січня 1980 р. [3], але на той момент МПГПП та водночас Факультативний протокол до нього вже набув чинності до 21 держави, що приєдналися до них до 1980 р. (це Барбадос, Венесуела, Данія, Домініканська республіка, Еквадор, Італія, Канада, Колумбія, Коста-Ріка, Конго, Маврикій, Мадагаскар, Норвегія, Панама, Сенегал, Суринам, Швеція, Уругвай, Фінляндія та Ямайка). Відповідно ці країни та інші зі 116 держав-учасниць Факультативного протоколу до МПГПП, що узагалі не входять до 114 держав-учасниць Віденської конвенції 1969 р. (наприклад, Замбія чи Непал) [2]; [4] можуть не використовувати вимоги конвенції 1969 р. щодо власних зобов'язань за МПГПП та Факультативним протоколом.

Аналогічно, хоча текст ЄКПЛ неодноразово змінювався протоколами до неї та його чинна для всіх держав Ради Європи редакція з'явилася після 1980 р., низка країн Ради Європи не є членами Віденської конвенції 1969 р. (це Азербайджан, Ісландія, Монако, Норвегія, Сан-Марино, Румунія, Туреччина та Франція) [4]. Тому ці країни не зв'язані нормами

Віденської конвенції 1969 р. при застосування ЄКПЛ та протоколів до неї. Отже, вітчизняна ситуація, коли норми міжнародних договорів у сфері прав людини (включно з нормами про відступ від зобов'язань) слід виконувати з урахуванням Віденської конвенції 1969 р., є поширеною, але не єдиною можливою юридичною ситуацією для держав світу та країн Ради Європи зокрема.

Можна стверджувати, що для питань відступу держави від власних зобов'язань мають значення норми ст. 18 Віденської конвенції щодо обов'язку не позбавляти договір його об'єкта й мети до набрання договором чинності, ст. 26 щодо добросовісного виконання договорів, ст. 27 про те, що держава не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору. Важливими вбачаються положення ст. 42 Віденської конвенції за якими дійсність договору або згода держави на обов'язковість для неї договору може оспорюватися тільки на основі застосування цієї конвенції 1969 р. [5].

Водночас за ч. 2 цієї ж статті припинення (англ. "termination") договору чи зупинення (англ. "suspension") його дії можуть мати місце тільки у результаті застосування положень самого договору або Віденської конвенції [від 1969]. Тому якщо з питань дійсності договору та збереження його чинності норми Віденської конвенції для її держав-учасниць мають безумовний примат перед нормами відповідного договору, то у сфері припинення договору чи зупинення його дії мають враховуватися як загальні норми конвенції 1969 р., так і норми відповідного договору.

Важливими у контексті питання відступу держави від договірних зобов'язань є норми ст. 44 Віденської конвенції 1969 р. щодо подільності договірних положень. За ними право учасника зупинити дію договору, яке було передбачене у договорі або впливає із положень Віденської конвенції, може бути використано відносно тільки всього договору, якщо договір не передбачає інше або якщо його учасники не домовилися про інше. При цьому на підставу припинення договору або зупинення його дії, можна посилається відносно тільки всього договору в усіх випадках, крім передбачених спеціальними приписами Віденської конвенції. За такими приписами, зафіксованими у ч. 3 ст. 44 конвенції 1969 р., якщо підстава припинення договору або зупинення його дії, стосується лише окремих положень, то на неї можна посилається тільки відносно цих положень, коли:

- названі положення є віддільними від решти договору щодо їх тлумачення;
- з договору впливає чи в інший спосіб встановлено, що прийняття цих положень не становило істотної підстави згоди іншого учасника або інших учасників на обов'язковість усього договору у цілому;
- продовження виконання решти договору не є несправедливим [5].

Також слід вказати на приписи ст. 45 Віденської конвенції, за якими держава не має більше права посилається на підставу припинення договору або зупинення його дії (зокрема часткової) на основі ст. 62 конвенції («Докорінна зміна обставин»), якщо, після того, як стало відомо про факти:

- держава напевне погодилась, що договір, залежно від випадку, є дійсним, зберігає чинність або й далі діє;
- держава повинна, з огляду на поведінку, вважатись такою, що мовчазно погодилась з тим, що договір, залежно від випадку, є дійсним, зберігає чинність чи діє далі.

Варто додати що за нормами ст. 62 Віденської конвенції на докорінну зміну, яка сталася щодо обставин, що існували при укладенні договору, і яка не передбачалась учасниками, не можна посилається як на підставу для припинення договору або виходу з нього, за винятком тих випадків, коли:

- наявність таких обставин становила істотну підставу згоди учасників на обов'язковість для них договору;
- наслідок зміни обставин докорінно змінює сферу дії зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за договором [5].

За ч. ч. 2, 3 цієї статті конвенції 1969 р. на докорінну зміну обставин не можна посилається як на підставу для припинення договору: якщо договір встановлює межу; або якщо така

докорінна зміна, на яку посилається держава-учасниця договору, є результатом порушення нею або зобов'язання за договором, або іншого міжнародного зобов'язання, відносно іншої учасниці договору. Якщо ж у таких умовах держава має право посилатись на докорінну зміну обставин як на підставу для припинення договору, то вона має право посилатись на цю зміну як на підставу для зупинення дії договору.

Але також Віденська конвенція 1969 р. містить інші норми щодо зупинення дії міждержавних договорів. За її ст. 57 зупинення дії договору щодо всіх учасників або щодо якогось окремого учасника можливе відповідно до положень договору; або в усякий час за згодою всіх учасників після консультації з іншими договірними державами. За ст. 58 цієї конвенції два або кілька учасників багатостороннього договору можуть укласти угоду про тимчасове зупинення дії положень договору тільки у відносинах між собою, якщо можливість такого зупинення передбачається договором; або зазначене зупинення не забороняється договором і не впливає ні на користування іншими учасниками своїми правами, що випливають з цього договору, ні на виконання ними своїх зобов'язань, не є несумісним з об'єктом і цілями договору [5].

Держава-учасниця, яка відповідно до положень ст. 65 цієї конвенції посилається на підставу для зупинення його дії, зобов'язана повідомити інших учасників про свою волю. У повідомленні має бути зазначено заходи, яких передбачається вжити щодо договору, а також їх обґрунтування. Якщо по скінченні певного періоду, який, за винятком випадків особливої терміновості, повинен становити не менше трьох місяців з моменту одержання повідомлення, ні один учасник не висловить заперечення, то учасник, який надіслав повідомлення, має право у встановленому конвенцією 1969 р. порядку здійснити передбачені ним заходи. Цікаво, що за умов, коли держава не надіслала раніш таке повідомлення, це не заважає їй надіслати повідомлення у відповідь іншій державі, що вимагає на виконання договору або заявляє про його порушення.

Варто також вказати на норми ст. 61 Віденської конвенції 1969 р., за якою держава має право посилатись на неможливість виконання договору як на підставу для припинення договору, якщо ця неможливість є наслідком безповоротного зникнення або знищення об'єкта, необхідного для виконання договору. Якщо ж така неможливість є тимчасовою, держава може на неї посилатись як на підставу лише для зупинення дії договору. При цьому держава не може посилатися на неможливість виконання як на підставу для припинення чи зупинення дії договору, якщо ця неможливість є результатом порушення цим учасником або договірною зобов'язання, або іншого міжнародного зобов'язання, взятого щодо іншої учасниці договору [5].

Згідно з нормами ст. 70 Віденської конвенції 1969 р. якщо договором не передбачено інше або якщо учасники не погодились про інше, його припинення договору відповідно до його положень або відповідно до цієї конвенції:

– звільняє держави-учасниці від усякого зобов'язання виконувати договір у майбутньому;

– не впливає на права, зобов'язання або юридичне становище учасниць, які виникли у результаті виконання договору до його припинення.

За приписами ст. 72 Віденської конвенції в аналогічних умовах зупинення дії договору звільняє його держави-учасниці, у взаємовідносинах яких зупиняється дія договору, від зобов'язання виконувати договір у своїх взаємовідносинах протягом періоду зупинення. При цьому таке зупинення не впливає в усьому іншому на правові відносини між учасниками, встановлені договором [3]. Варто вказати, що у офіційному перекладі Віденської конвенції українською мовою термін «учасниками» у ст. 72 був помилково замінений на «власниками», що не відповідає автентичним текстам конвенції 1969 р. англійською, французькою та російською мовами. Також конвенційний термін “suspension” вжитий у тексті угоди англійською й французькою мовами, та «приостановление» у її тексті російською мовою правильніше перекладається українською не як вжитий у офіційному перекладі термін «зупинення», а як «призупинення».

Висновки. Отже, питання відступу держав від договірних зобов'язань за універсальними та регіональними угодами у сфері прав людини перебуває у прямому зв'язку із

нормами права міжнародних договорів, закріплених насамперед у Статуті ООН 1945 р. та Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Важливим вбачається питання кореляції процедур відступу від зобов'язань країн, що приєдналися до угод у сфері прав людини, але не визнають обов'язкового характеру норм Віденської конвенції. Виникає питання порівняльної юридичної сили універсальних угод щодо договорів та прав людини, але існує проблема застосування Віденської конвенції 1969 р. до угод у сфері прав людини, які набули чинності раніше цієї конвенції. Застосування Україною Віденської конвенції 1969 р. у процедурах відступу від зобов'язань за угодами у сфері прав людини серед іншого дещо ускладнюється не повністю вдалим перекладом цієї конвенції на державну мову, здійсненим ще у радянський період. Застосування вказаних джерел міжнародного права договорів у нормотворчій, організаційній та судовій практиці щодо відступу України від власних зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р. та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. має стати предметом додаткових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Charter of the United Nations, signed on 26 June 1945, in San Francisco. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/charter-united-nations/index.html>
2. Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights ; New York, 16 December 1966 / Status as at : 12-08-2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-5&chapter=4&clang=_en
3. Vienna Convention on the Law of Treaties ; Vienna, 23 May 1969 / Status as at : 12-08-2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=_en
4. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations ; Done at Vienna on 21 March 1986. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_2_1986.pdf
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 р., Протоколом № 14 від 13 травня 2004 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – 17 листопада. 215. – С. 5-9.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. ; URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043
8. Об одобрении и представлении на рассмотрение Президиума Верховного Совета Украинской ССР предложения о присоединении Украинской ССР к Венской конвенции о праве международных договоров : постановление Совета Министров Украинской ССР от 26 марта 1986 г. № 102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/102-86-п>
9. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Віденської конвенції про право міжнародних договорів : указ Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня 1986 р. № 2077-ХІ // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.
10. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права : постанова Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. № 582 ХІІ // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 5. – Ст. 26.
11. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : указ Президії Верховної Ради від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>
12. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – Т. 1 : 1990-1991 рр. – К. : Ін Юре, 2001. – № 1. – Ст. 225.

